

JAN LEHÁR

STAROČESKÝ PŘEKLAD STABAT MATER

Rukopisy, které jsou svědectvím pokusů převést do staré češtiny sekvenci *Stabat mater*, nás stavějí před problém, na který narazil už vydavatel matičního Výboru — byl jím pravděpodobně J. Jungmann —, když přepisoval text ze známého klementinského sborníku XVII F 30. Zbytky veršů a rýmů ho vedly k názoru, že tento text je silně porušený opis jedné z osmnácti písní, které, jak se domníval, sborník obsahuje.¹ Byl jeho názor správný, či nikoli?

Z rukopisů, které jsou mi známy,² přitahuje zvláštní pozornost M. Je sice poměrně pozdní, teprve z poloviny 15. století, dokládá však v chronologické řadě rukopisů jako první existenci veršovaného překladu *Stabat mater*. Zde je paralelně s latinským originálem jeho text:

1	Stáše matka bolestivá
podlé kříže slzi plná,
kdyžto syn visieše;	1	<i>Stabat mater dolorosa
Iuxta crucem lacrimosa,
Dum pendeat filius;</i>
2	jejiež duši zamúcenú,
5 lkající i bolestivú
meč ostrý prošel bieše.	2.	<i>Cuius animam gementem,
5 Contristantem et dolentem
Pertransivit gladius.</i>
3	Ó kak smutná i raněná
byla jest ta požehnaná
matka jednorozeného,	3	<i>O quam tristis et afflicta
Fuit illa benedicta
Mater unigeniti!</i>
4	10 kteráž plakáše i želěše,
matka božie, když vidieše
muku syna výborného!	4	10 <i>Quae maerebat et dolebat
Pia mater, cum videbat
Nati poenas incliti.</i>
5	Který člověk by neplakal,
matky božie kdyby viďal
15 v tak velikěj žalosti?	5	<i>Quis est homo, qui non fleret,
Matrem Christi si videret
15 In tanto supplicio?</i>
6	Kto může bez smutka býti,
když chce právě vzpomenúti
matku s synem v bolesti?	6	<i>Quis non posset contristari,
Piam matrem contemplari
Dolentem cum filio?</i>
7	Za shřešení lida svého
20 viděla Krista milého,
an se bítí přepustil,	7	<i>Pro peccatis suae gentis
20 Iesum vidit in tormentis
Et flagellis subditum,</i>

8	viděla syna sladkého,
při smrti osiřalého,
když jest duši vypustil.	8	Vidit suum dulcem natum
Morientem, desolatum,
Cum emisit spiritum.
9 25	Ó matko, studnice milosti,
učíš mě účastna bolesti,
abych s tebou vždy plakal!	9 25	Eia, mater, fons amoris,
Me sentire vim doloris
Fac, ut tecum lugeam;
10	Učiň, ať srdce mé hoří
u plné milosti boží,
30 abych jemu se slibil.	10	Fac, ut ardeat cor meum
In amando Christum Deum,
30 Ut sibi complaceam.
11	Matko božie, rač to dáti
srdci mému pamatovati,
co jest ráčil trpěti;	11	Sancta mater, illud agas,
Crucifixi fige plagas
Cordi meo valide;
12	tvého syna bolesti,
35 kteréž jest chtěl za mě nésti,
rač se mnú rozdělití,	12	Tui nati vulnerati,
35 Iam dignati pro me pati
Poenas mecum divide.
13	bych mohl s tebou vždy plakati,
ukřížovaného želeti
až do mého skončení.	13	Fac me vere tecum flere,
Crucifixo condolere,
Donec ego vixero.
14 40	Podlé kříže s tebou státi
žádám, rač mě přivolati
k sobě u plakanie.	14 40	Iuxta crucem tecum stare,
Te libenter sociare
In planctu desidero.
15	Všech panen najkraššie panno,
prosím, buď mi za dar dáno,
45 abych s tebou vždy plakal,	15	Virgo virginum praeclara,
Mihí iam non sis amara,
45 Fac me tecum plangere,
16	smrt Kristovu vzpomínaje,
rány jeho v srdci maje,
múk jeho účasten byl,	16	Fac, ut portem Christi mortem,
Passionis eius sortem
Et plagas recolere.
17	bych tak ranami jsa raněn,
50 křížem božím tak byl blažen
i krví syna tvého;	17	Fac me plagis vulnerari,
50 Cruce hac inebriari
Et cruore filii;
18	múk věčných bych byl zbaven,
matko božie, tebu bráněn
v den súdu poslednieho.	18	Inflammatu et accensus
Per te, virgo, sim defensus
In die iudicii.
19 55	Kriste, když se světa pójdu,
daj mi matku ku próvodu
ku koruně nebeskéj.	19 55	Christe, cum sit hinc exire,
Da per matrem me venire
Ad palmam victoriae.
20	Když již mé tělo smrt vezme,
kaž, ať duše odpočine
60 v téj slavnosti rajskej. ³	20	Quando corpus morietur,
Fac ut animae donetur
60 Paradisi gloria. ⁴

Srovnáváme-li s M ostatní rukopisy, vystupuje do popředí U1. Obsahuje zbytky strof (1—2, 4, 5—6, 7—8, 9—10: jen rýmy, 11—12, 13, 17—18, 19—20), jejichž metrické a rýmové schéma odpovídá latinské sekvenci. Nacházíme v nich celé verše včetně rýmových slov, zčásti porušené koruptelami (některé z nich jsou totožné s koruptelami M), které jsou buď shodné s M, nebo oproti M málo pozměněné (doslovné shody s emendovaným textem M vyznačují — bez ohledu na pouhé jazykové rozdíly — kurzívou):

„kdyžto syn její visěše“ (v. 3), „meč ostrý prošel bieše“ (v. 6), „Který by byl člověk, by neplakat“ (v. 13), „matku boží, když by viděl“ (v. 14), „matku s synem u bolesti“ (v. 18), „Pro hřiechy lída svého“ (v. 19), „an se bčovati přepusti“ (v. 21), „když duši vypusti“ (v. 24: na rozdíl od M chybí „jest“), „Eja, matko, studnicé milosti“ (v. 25), „rač s námi rozdělití“ (v. 36), „až do našeho skončení“ (v. 39), „podlé kříže s tebou státi“ (v. 40), „krví syna tvého“ (v. 51: na rozdíl od M chybí „i“),

„v den súdu poslednieho“ (v. 54), „Kriste, když již ot súdu pójdu“ (v. 55), „do radosti nebeské“ (v. 57), „do slavnosti rajské“ (v. 60).

Nacházíme v nich rýmové dvojice, které jsou totožné s rýmy následujících strof M:

1—2 „visieše/bieše“, 4 „želěše/vidieše“, 5 „neplakal/vidal“ (oba rukopisy mají chybně „viděl“), 7—8 „přepustil/vypustil“, 9 „milosti/bolesti“, 17—18 „tvého/poslednieho“, 19—20 „nebeskéj/rajskéj“.

Jiné rýmy v U₁ se sice od M liší, ale řada z nich je proti M jen pozměněna:

2 „zamčenú/bolestivú“: „lkající/bolející“, 3—4 „jednorozeného/výborného“: „jednorozeného/jediného“, 5—6 „žalosti/bolesti“: „truchlosti/bolesti“, 6 „býti/vzpomenúti“: „býti/opatfiti“, 7 „svého/milého“: „svého/umučeného“, 9—10 „plakal/slibil“: „plakali/služili“, 11—12 „trpěti/rozděliti“: „v paměti/rozděliti“, 13 „plakati/želeti“: „plakati/litovati“, 17 „raněn/blážen“: „raněna/blahoslavena“, 19 „pójdu/ku průvodu“: „pójdu/vejdu“.

Na pozadí M se dá sledovat, jak byly v U₁ původní verše překryty nedůslednou prozaizující úpravou. Srovnáme-li pasus „Ó kterak smutná i žalostivá byla jest ta přesmútná matka požehnaná! Kterak jest jednorozeného tu lkáše i želěše“ s verši 7—10 M nebo verš 40 M s paralelním místem U₁, kde je doslova obestaven prózou („učin to [. . .], ať bychom mohli *podlé kříže s tebou státi* i litovati smrti syna tvého“), můžeme sledovat práci původce této úpravy krok za krokem. Shody U₁ s M jsou tak výrazné, že nemůže být pochyb o souvislosti obou verzí. Původce úpravy U₁ nepracoval sice přímo se zněním M, ale s textem, který byl — jak ukazují rýmy 17. strofy — určen pro ženskou osobu a také jinak se od M v jednotlivostech lišil,⁵ přes jednotlivé rozdíly má nicméně původní veršovaný text, který prosvítá zpod prozaizující úpravy U₁, k M velmi blízko. Nedá se s jistotou říci, zda jej s M spojuje filiační závislost — a pokud ano, která verze byla prius a která posterius — nebo zda to byly dvě varianty společné předlohy, kterou neznáme. Není to ostatně pro řešení naší otázky důležité. Co je důležité, je samo zjištění, že U₁ je nedůslednou prozaickou úpravou textu, který byl blízký M: protože U₁ pochází z konce 14. nebo začátku 15. století, získáváme časovou hranici, před níž musil text doložený teprve M vzniknout.

Tento terminus ante quem dovoluje zpřesnit rozbor U₃, pocházejícího z 80. let 14. století. U₃ obsahuje zbytky veršů, které souvisejí jednak se zněním zapsaným v M, jednak s U₁ (následující přehled těchto míst v U₃ je seřazen podle paralelních strof M, vyznačují v něm hranice původních veršů a doslovné shody s M, případně s U₁ odlišují kurzívou):

1 „Stála matka bolestivá/podlé kříže plačtivá,/když visieše syn její“, 2 „číž duši lkající („lkající“ jako U₁),/ smutná a bolestivú/prošel meč ostrý“, 3 „Ó kterak (jako U₁) smutná a nuzná/byla ta požehnaná (na rozdíl od M chybí „jest“)/matka jednorozeného syna“, 4 „kteráz truchléše a ji bolěše,/ milostivú matku, když vidieše/muky svého syna“, 5 „Který jest člověk, jenž by neplakal/matky Kristovy když by vidal“, 7 „Za hříechy (podobně jako U₁) svého lidu/vidala Ježíše“, 8 „vidúc svého (jako U₁) sladkého syna (jako U₁)/mrúce opuštěného (U₁: „mrúce již opuštěna“),/ když vypustí duši“, 9 „Protož, matka, studnice milosti“, 10 „Kaž, ať hoří srdce mé/v milosti Krista Boha,/ať jemu se slíbím“, 12 „tvého syna raněného“ („raněného“ jako U₁), 13 „Kaž mi věrně s sebou plakati./křížovaného želeti“, 14 „Podlé křížě s tobú státi“, 17 „kaž mě ranami raniti./křížem mě kaž oblahoslaviti,/ve krvi tvého syna“, 19 „Kriste, když otsud bude jíti,/daj skrzě matku (U₁: „daj, ať skrze matku“) mně dojíti/koruny vítězné“, 20 „kaž, ať dušě dána bude (jako U₁)“.

Stejně jako U₁ je i U₃ prozaickou úpravou veršovaného textu. Tento text byl

blizký M a východisku úpravy U_1 , nebyl však s nimi totožný; potvrzuje to fakt, že některé z rýmových dvojic, které se v U_3 udržely, se buď zčásti, nebo úplně liší jak od M, tak od U_1 (shody s M a U_1 jsou vyznačeny kurzívou):

1 „bolestivá/plačtivá, 3 „nuzná/požehnaná“, 4 „bolěše/vidieše“, 6 „smútití/žžletí“, 14 „státi/přitovafišiti“, 15 „přejasná/hořká“, 15–16 „žalostiti/zpominati“, 17 „raniti/oblahoslaviti“, 18 „popálen/ obráněn“, 19 „jiti/dojiti“.

Výsledek srovnání M, U_1 a U_3 můžeme shrnout. Veršovaný překlad sekvence *Stabat mater*, který známe teprve z pozdního rukopisu M, vznikl už v druhé polovině 14. století. Nejpozději v 80. letech 14. století začal být přepracováván prózou. Prozaická přepracování dokazují, že existoval ve větším počtu verzí, které se navzájem v jednotlivostech lišily,⁶ a je z nich patrné — stejně jako z mladších rukopisů, které jsou pro řešení naší otázky bez významu —, že si udržel trvalý vliv na pozdější literární činnost.⁷ Vydavatel matičního Výboru se tedy nemýlil, když pokládal U_3 za trosky veršovaného textu: básnický překlad sekvence *Stabat mater* z druhé poloviny 14. století, jehož existenci mohl jen předpokládat a jehož podobu mohl jenom tušit, jsme nejen identifikovali, ale dokonce jsme v dochovaných rukopisech rozpoznali i rozptýlené stopy jeho variant. Zda se mýlil či nemýlil, když pokládal U_3 — respektive jeho původní podobu — za píseň, budeme naproti tomu moci rozhodnout, teprve až budou vymezeny hranice mezi duchovní písní a veršovanou modlitbou předhusitské doby.⁸

Závěr, v nějž vyústil — s touto jedinou výhradou — předcházející rozbor, rozšiřuje naše vědomosti o vlivu latinské hymnografie na českou středověkou lyriku. Vysledovat tento vliv v dějinném průběhu pod zorným úhlem literárních dějin je úkol, k jehož zvládnutí nám chybějí základní předpoklady, především úplná kritická edice textů. Nelze-li zatím zařadit staročeský překlad *Stabat mater* do souvislosti literárního vývoje, lze jej nicméně charakterizovat na pozadí básně, v níž latinská hymnografie zasáhla český básnický projev v samých jeho počátcích a s mimořádným uměleckým výsledkem: na pozadí tzv. Kunhutiny modlitby. Překlad *Stabat mater* je hned v dvojím ohledu jejím protějškem. Zatímco na Kunhutinu modlitbu měly vliv formálně i myšlenkově složité vzory — především sekvence *Lauda Sion* Tomáše Akvinského —, překlad *Stabat mater* uvádí do české lyriky básně, která je jakékoli složitosti tvárné i ideové prosta; a zatímco autor Kunhutiny modlitby vytvořil smělym gestem ke svým vzorům samostatný protějšek, ideový i tvárný,⁹ neznámý básník druhé poloviny 14. století usiluje o to, co bychom mohli nazvat transparentní překlad.

Po věcné stránce jsou jeho verše místy dokonalou fólií originálu (např. „*O quam tristis et afflicta/Fuit illa benedicta/Mater unigeniti*“ — „Ó kak smutná i raněná/byla jest ta požehnaná/matka jednorozeného“). Tu a tam musel z ideálu doslovné přesnosti slevit a překládá — tak aspoň se jeví jeho práce v M — pod tlakem metra a rýmu volně, v úhrnu je však takových věcných licencí málo:

„*Iesum vidit in tormentis*“ (v. 20) překládá „viděla Krista milého“, „*Crucifixi fige plagas/Cor-dí meo valide*“ (v. 32–33) překládá „... rač to dáti/srdci mému pamatovati,/co jest ráci trpěti“, „*Te libenter sociare/... desidero*“ (v. 41–42) překládá „žádám, rač mě přivolati“, „*Mihi iam non sis amara*“ (v. 44) překládá „prosím, buď mi za dar dáno“, „*Fac, ut portem Christi mortem/Passionis eius sortem/Et plagas recolere*“ (v. 46–48) překládá „smrt Kristovu vzpomínaje,/rány jeho

v srdci maje./múk jeho účasten byl“, „Inflamatus et accensus/Per te, virgo, sim defensus“ (v. 52—53) překládá „múk věčných bych byl zbaven,/matko božie, tebu bráněn“, „Da per matrem me venire/Ad palmam victoriae“ (v. 56—57) překládá „daj mi matku ku průvodu/ku koruně nebeskéj“; občas přidává kvůli metru a rýmu adjektivum, adverbium, zájmeno nebo mění jeho smysl: „gladius“ (v. 6) překládá „meč ostrý“, „ut tecum lugeam“ (v. 27) překládá „abych s tebu vždy plakal“, „In amando Christum Deum“ (v. 29) překládá „u plně milosti boží“, „vere tecum flere“ (v. 37) překládá „s tebu vždy plakati“, „tecum plangere“ (v. 45) překládá „s tebu vždy plakal“, „filii“ (v. 51) překládá „syna tvého“; místy mění syntaktickou stavbu strofy: v 12. strofě vypouští „vulnerati“ z prvního verše a „poenas“ z posledního verše klade na její začátek, hlavní větu mění v podřadnou (v. 37 „Fac me vere tecum flere“ překládá „bych mohl s tebu vždy plakati“, v. 45—46 „Fac me tecum plangere,/Fac, ut portem Christi mortem“ překládá „abych s tebu vždy plakal./smrt Kristovu vzpomínaje“); ojedinelé ruší syntaktickou hranici mezi dvojicemi strof spjatých rýmem posledních veršů (v. 37, 49) a uvnitř strofy ruší nebo naopak zavádí přesah (v. 26—27, 40—41).

Neusiloval ovšem o transparentní překlad jen v tom smyslu, že chtěl při zachování strofické struktury co možná přesně tlumočit smysl originálu; sledoval vyhraněný umělecký záměr. Obsahem sekvence *Stabat mater*, připisované někdy — asi ne právem — Jacoponu da Todi,¹⁰ jsou variace na dvojici prostých motivů: bolest, kterou prožívala Kristova matka pod křížem, a přání sdílet ji a dojít tak spásy. Nejsou podloženy teologickou spekulací, ale vřelým citem. Jistě mohou být důmyslnější výklady, myslím však, že výrazovým korelátům tohoto obsahu je monotónnost synonym a zvukově bohatých, ale převážně gramatických rýmů, zvlněná metrickým půdorysem, napětím mezi tendencí k mezislovnímu předělu před 5. slabikou (osmislabičné verše: 34 ze 40, sedmislabičné: 13 z 20), který je někde podtržen fakultativními vnitřními rýmy, a rozdílem jedné slabiky, o niž jsou poslední verše ve strofě kratší než úvodní osmislabičná dvojverší.

Český básník tuto strukturu uvolnil, zachoval však její základní dispozice. Zjednodušil rýmy. V latinském originálu jsou zásadně dvojslabičné (s jedinou licencí ve v. 15/18, kde se nekryje souhláska uvnitř rýmových samohlásek: „supplicio/filio“) nebo dokonce trojslabičné (vesměs však se v nich nekryjí buď vnitřní souhlásky: v. 39/42 „vixero/desidero“, v. 51/54 „filii/iudicii“, v. 55/56 „exire/venire“, nebo koncová samohláska: v. 57/60 „victoriae/gloria“) a místy jsou znásobeny fakultativními rýmy vnitřními (nejdůsledněji ve v. 34—35: „Tui nati vulnerati/Iam dignati pro me pati“). Český překlad je zvukově chudší: obsahuje jen něco málo přes polovinu dvojslabičných rýmů, ostatní rýmy jsou jednoslabičné (do rýmu však jsou pro jeho posílení často zahrnuty i předcházející souhlásky) a ve dvou případech je rým nahrazen pouhým gramatickým paralelismem (v. 27/30 „plakal/slíbil“, v. 45/48 „plakal/byl“). Toto ochuzení bylo nicméně v kontextu souvěké básnické praxe pocíťováno asi méně ostře, než je cítíme my. Ať měl překlad funkci modlitby nebo písně, jeho verš se vnímal na pozadí originálu jako verš zpěvný a pro zpěvný verš byl ve staročeské poezii normou jednoslabičný rým, kdežto rýmy dvojslabičné se pocíťovaly jako artistní, jako individuální převýšení normy.¹¹ Podobně český překlad na jedné straně rozviklal metrum licencí jedné slabiky, kterou nemůžeme připsat pozdějším opisům (dokazují to verše jako 32: „srdci mému pamatovati“, tj. devítislabičný místo osmislabičného, nebo 9: „matka jednorozeného“, tj. osmislabičný místo sedmislabičného, u nichž není žádné podezření z koruptel), na druhé straně však zachoval tendenci k mezislovnímu předělu před 5. slabikou: v osmislabičných dvojverších ji poněkud oslabil (27 českých veršů proti 34 latinským), zato v podstatě udržel poměr mezislovních

předělů v sedmislabičných verších (před 5. slabikou je mezislovní předěl v 11 českých verších proti 13 latinským, před 4. slabikou v 5 českých proti 6 latinským, před 3. ve 2 českých proti 1 latinskému): napětí mezi jednotnou tendencí k mezislovnímu předělu před 5. slabikou a různoslabičnými verši je tedy sice méně výrazné než v originálu, protože se uskutečňuje na pozadí uvolněného metrického schématu, nicméně zůstává zachováno.

Je sotva náhoda, že zatímco autor Kunhutiny modlitby dospěl v samých počátcích české poezie k jedné z jejích krajních možností, usiluje neznámý překladatel sekvence *Stabat mater* o století později, v době vrcholícího literárního vývoje, o pravý opak. Zdá se, že cílevědomé úsilí přesadit do národního jazyka básně, která působí — v protikladu k výtvorům latinské hymnografie zvládajícím složitou problematiku teologickou a formální — svou rudimentárně obsahovou a výrazovou silou, je projevem potřeby vrátit se k elementárním zdrojům lyrické tvorby. Konstatujíc to, překračujeme však již záměr pokusit se o vyřešení drobného textové kritického problému a dotýkáme se otázky, jakými silami jsou určovány a z jakých tendencí se skládají dějiny české středověké lyriky.

¹ *Výbor z literatury české I*, Praha 1845, sl. 321n. Srov. popis rukopisu, který podal J. Jungmann v *Rozboru staročeské literatury I*, Praha 1842, 131n. (o kritickou revizi Jungmannových údajů se pokusil teprve V. Flajšhans, České muzeum filologické 4, 1898, 42n.). Vydavatel matičního *Výboru* znal kromě zmíněného rukopisu jen jeden další (UK XVII A 18).

² U₁ = Praha UK XVII A 18, fol. 56a–56b (konec 14.—začátek 15. stol.); U₂ = Praha UK XVII E 7, fol. 96a–96b (1. pol. 15. stol.); U₃ = Praha UK XVII F 30, fol. 161b–162a (80. léta 14. stol.); U₄ = Praha UK XVII H 28, fol. 288a–290a (konec 15. stol.); U₅ = Praha UK XVII J 7, fol. 73a–75b (1511); M = Praha KNM V H 42, fol. 104a–105b (1451); L = Lvov UK 45 I (dříve XLI E 21), fol. 37b–39a (14.—15. stol.; rukopis se ztratil za 2. světové války a je možno pracovat jen s vydáním J. F. Golovackého, *O rukopisnom molitvennike staročeskom s 14–15 veka*, Praha 1861, s. 15, recte 367, a s rukopisem nevydané edice V. Kůsta, která je uložena v Ústavu pro jazyk český ČSAV).

Údaj A. Špaldáka (ČNM 114, 1940, 155), podle něhož je další zápis českého překladu *Stabat mater* v Brno St. obl. arch. G 10, č. 117 (dříve R IV 12), fol. 80, je podle laskavého sdělení správy Státního oblastního archivu v Brně mylný. Z následujících úvah můžeme a limine vypustit U₂, málo pozměněný opis znění U₃, U₅, málo pozměněný (hlavně hláskově zmodernizovaný) opis znění M, a text teplického kancionálu z r. 1560, fol. 209a–210b (Krajské muzeum v Teplicích), velmi volnou parafrázi tématu *Stabat mater*, jehož první strofa je snad vzdáleným ohlasem znění U₄.

³ Nadpis: „O milěj matce boziej tato modlitba jest“. Překlad dodržuje (s licencí jedné slabiky, která je ve staročeské básnické praxi běžná) strofickou strukturu originálu (dvojice strof 8a8a7b 8c8c7b). V rukopisu jsou ovšem koruptely, a to trojího druhu. Za první evidentní písařské omly, které lze poměrně snadno odstranit až na dva — ve v. 49 a 53 —, které lze opravit jen hypoteticky s oporou latinské předlohy. Za druhé úpravy, které byly bez ohledu na metrum a rým motivovány snahou o větší jasnost některých míst (v. 13, 22, 26, zčásti 33, 44, 48, 55, 56); lze je opravit s přihlédnutím k latinské předloze podle kontextu. Za třetí je třeba odstranit úpravy které se (opět bez ohledu na strofickou strukturu) snažily o doslovnější překlad některých veršů (v. 6, 20, 21, zčásti 33, 34). Rukopisný zápis emendují na těchto místech: v. 6. meč ostrý (*podle U₁*) mecz, 13 byl goš[*t*] bi, 14 vid[*a*]l widiel, 18 v bolesti (*podle U₅*) vbolešti, 19 shřešenie (*podle U₃*) hrzieš[*e*]ne, 20 viděla Krista] widiela wrukach křiš[*t*]a, 21 bití] biczowati, 22 syna] [w]eho [y]na, 26 bolestí] twei bolešti, 29 u plně] vplnye, 31 rač to dáti (*podle U₅*) racz dati, 33 ráčil trpěti] křiš[*t*]u raczil promye trpieti, 34 syna bolestí] [y]na ranyeneho bolešti, 44 prosím] prolym tebe, 48 účasten] bich vczajten, 49 bych tak ranami jsa raněn (*s přihlédnutím k lat. předloze*) Bich tak gja bil ranyen, 53 matko božie, tebu brá-něn (*s přihlédnutím k lat. předloze*) matko bozie bud ma obrana, 55 se světa] [s]wieta tohoto, 56 matku] [w]u matku.

⁴ *Analecta hymnica medii aevi* 54, č. 201. Na rozdíl od základního textu, který tisknou AH, otis-

kuji strofu 4, v. 11, 17, v. 51 a strofu 19 podle variant „německé skupiny“ rukopisů, protože s tímto zněním pracoval autor staročeského překladu.

⁵ Od M se v U₁ liší některé rýmové dvojice, pokud se zachovaly: 1 „bolestivá/ slzí plná“ × „žalostieci/ slzěci“, 2 „zamúcenú/ bolestivú“ × „lkající/ bolejší“, 8 „sladkého/ osířalého“ × „syna/ opuštěna“, 11 „dátí/ pamatovati“ × „zdieti/ mieti“, 12 „bolesti/ něsti“ × „raněného/ ukřižovaného“, 16 „vzpomínaje/ maje“ × „něsti/ bolesti“, 18 „zbaven/ bráněn“ × „ostřieci/ žěci“, 20 „vezme/ opdočnie“ × „mrtvo bude/ vzata bude“, viděli jsme však, že řada rýmových dvojic je v M a U₁ naopak shodná a řada jich je jen zčásti obměněna. Od M se v U₁ liší i některé verše nebo překladopodobné zbytky veršů, ale i mezi nimi jsou některé toliko obměněny: „jejížto duši (rukopis: „Gehozto duffe“) lkající,/ zamúcenú a bolejší“ (v. 4–5), „Když tělo již mrtvo bude,/ kaž, ať duše vzata bude (rukopis: „bude wzata“)(“ (v. 58–59).

⁶ Stojí za pozornost, že některé z variant, které lze tam, kde se můžeme opřít o zbytky rýmů, odkryt pod nánosem prozaizujících úprav v U₁ a U₃, se přimykají k latinskému originálu těsněji než paralelní místa M (v citátech vyznačují hranice původních veršů, nepokouším se však původní podobu verše restituovat): „Te libenter sociare/ . . . desidero“ (v. 41–42) překládá U₃ „mě (sic!) tobě se přitovaišiti“, „Mihi iam non sis amara“ (v. 44) překládá U₃ „mně již nebuď hořká“, „Fac, ut portem Christi mortem,/ Passionis eius sortem/ Et plagas recolare“ (v. 46–48) překládá U₁ „daj nám smrt Kristovu něsti,/ jeho rány i bolesti/ daj nám pamatovati“, „Inflammatum et accensum/ Per te, virgo, sim defensus“ (v. 52–53) překládá U₁ „matko boží, rač ostřieci,/ by mne plamen nemohl žěci“, U₃ „plameny abych nehofal popálen,/ skrzě tě abych byl obráněn“, „Da per matrem me venire“ (v. 56) překládá U₁ „daj, ať skrze matku vejdu“, U₃ „daj skrzě matku mně dojíti“, „Tui nati vulnerati“ (v. 34) překládá U₁ „Jezu Krista raněného“. S pomocí těchto variant by se dal na pozadí latinského originálu rekonstruovat ideální archetyp, ten by se však mohl od reálného archetypu, který neznáme, lišit víc než znění M. Je možné, že místa, která jsou v M přeložena relativně volněji než v U₁ a U₃, jsou výsledkem přepracování archetypu, jehož znění reflektují varianty v U₁ a U₃; je však stejně dobře možné, že naopak tyto varianty jsou výsledkem úprav, které se snažily dojít v úsilí o doslovnost, jímž se překlad, jak jej známe z M, vyznačuje, o několik kroků dál (pro druhou z těchto možností mluví fakt, že k jednomu místu originálu máme někdy v M, U₁ a U₃ trojí řešení).

⁷ Neumím přesně určit, jaké místo ve vývoji textu má L a U₄, jejich kontinuita — ať přímá, nebo nepřímá — s překladem, který je zapsán v M, je však nesporná. L je zbytek veršovaného překladu nebo parafráze Stabat mater upraveného pro ženskou osobu, silně porušeného nedbalým písařem a patrně nejasného už v jeho předloze. Obsahuje jednotlivé obraty, jednotlivá spojení slov, ojedinele i celé verše shodné s M, porušená 19. strofa se s malými obměnami shoduje s U₃. (Poměrem L k jiným staročeským rukopisům se zabýval V. Kůst ve *Slovanském sborníku věnovaném Fr. Pastrnkovi*, Praha 1923, 266n.: kromě U₁ a U₃, známých už dříve, upozornil na U₂ a U₄, co se však týče vývoje textu, omezil se na nezcela jasně konstatování existence dvou různých verzí.) U₄ obsahuje shody s M, U₁ a U₃, přitom však je zřejmé, že tak jako ony vznikl na pozadí, byť snad jen zprostředkovaně, textu zapsaného v M.

⁸ Zd. Nejedlý, jak známo, usoudil, že české překlady latinských hymnů a sekvencí, které pocházejí ze 14. století, nemohly být určeny ke zpěvu (*Dějiny husitského zpěvu I*, Praha 1954, 360n.). S jeho řešením poměru duchovních písní 14. století k veršovaným modlitbám polemizoval J. Vilíkovičský (*Staročeská lyrika*, Praha 1940, 19) a A. Špaldák (*ČNM 114, 1940, 154n.*). Druhý z nich se dotkl přímo naší otázky: české překlady Stabat mater pokládá, aniž však vyvrací uspokojivé argumenty Nejedlého, za texty určené ke zpěvu při církevních obřadech. Celou otázku bude třeba nově řešit, jeden z argumentů Nejedlého ovšem umožňuje revidovat již tento příspěvek: „Třetí důvod, že se tyto překlady nezpívaly,“ píše Nejedlý, „plyne z nich samých. Překlady mají totiž metrum tak změněné, že se nápěvem latinského originálu zpívat vůbec nemohly“ (s.361). Mezi doklady, o něž Nejedlý své tvrzení opel, je právě překlad Stabat mater, který znal v podobě dochované v U₁ a U₃; kdyby byl znal M — a mohl v něm srovnáním s U₁ a U₃ rozpoznat mladší opis textu vzniklého ve 14. století —, nebyl by se mohl tento bod v jeho argumentaci objevit. Prozatím jediným kritériem, které umožňuje s jistotou určit, zda strofický text, který se dochoval bez nápěvu, je píseň či veršovaná modlitba, je výslovný údaj obsažený buď přímo v textu (srov. verš „Ktož tu modlitvu říkají“ v modlitbě Navščěv nás, Kriste žádúci — později upravené na píseň —, která je zapsána v UK XVII F 30, fol. 62b–63a), nebo alespoň při jeho zápisu. Text zapsaný v M je rukopisem označen jako „modlitba“; to je vodítko sice cenné, ale ne bezpečné, protože rukopis M je pozdní (v U₃, který je ovšem mladší o další půlstoletí, je text naproti tomu označen jako „prosa“).

⁹ Srov. P. Trost, SaS 6, 1940, 35n., a SaS 11, 1948–49, 163n., A. Škarka, *Nejstarší česká duchovní lyrika*, Praha 1949, 46n., a D. Tschizewskij, *Kleinere Schriften II — Bohemica*, München 1929, 59n.

¹⁰ P. Dronke, *Die Lyrik des Mittelalters*, München 1977, 55n. ji klade přímo do protikladu k charakteristickým rysům básní, u nichž je Jacoponovo autorství nesporné.

¹¹ Slov. R. Jakobson, *Čs. vlastivěda III — Jazyk*, Praha 1943, 453.

DIE ALTTSCHECHISCHE ÜBERSETZUNG VON STABAT MATER

Der Herausgeber — vermutlich J. Jungmann —, der in der Anthologie aus der tschechischen Literatur (Výbor z literatury české, Praha 1845) die altschechische Übersetzung der Sequenz *Stabat mater* erstmals abgedruckt hat, stand vor dem schwierigen Problem, ob er den im Klementinum-Kodex der Milič-Gebete XVII F 30 erhaltenen Text, von dem er ausging und außer welchem ihm nur eine einzige weitere Handschrift (UK XVII A 18) bekannt war, für Verse oder Prosa halten sollte. Überreste von Versen und Reimen haben ihn zu der Ansicht geführt, daß es sich um eine stark verderbte Abschrift eines ursprünglich versifizierten Textes handelt. Nach mehr als hundert Jahren können wir die Scharfsichtigkeit seiner philologischen Intuition bestätigen. Die versifizierte Übersetzung der Sequenz *Stabat mater* ist zwar erstmals erst durch die Handschrift im Nationalmuseum in Prag V H 42 vom Jahre 1451 belegt, aber aus dem Vergleich mit den anderen uns heute bekannten Handschriften geht hervor, daß sie schon in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts entstanden ist. Spätestens in den achtziger Jahren des 14. Jahrhunderts begann sie in Prosa umgearbeitet zu werden; das älteste Zeugnis für diese Umarbeitungen und ein Anhaltspunkt für dessen Datierung sind die Handschriften, mit denen der Herausgeber der genannten Anthologie (Výbor) arbeitete. Die Analyse der altschechischen Übersetzung von *Stabat mater*, deren Feststellung durch den Fortschritt in der kodikologischen Forschung ermöglicht wurde, erlaubt uns, über den engen Rahmen der textkritischen Problematik hinauszugehen. Der unbekannte Dichter, der diese Übersetzung in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts geschaffen hat, war um eine möglichst wortgetreue Wiedergabe bestrebt und verfolgte die ausgeprägte Absicht, die grundlegenden Dispositionen der formalen Struktur des Originals zu bewahren. Die Sequenz *Stabat mater* wirkt — im Gegensatz zu den die subtile theologische Reflexion und raffinierte formale Verfahren bewältigenden Schöpfungen der lateinischen Hymnographie — durch ihre rudimentäre Kraft in Inhalt und Ausdruck. Die zielbewußte Bestrebung, eben diese Sequenz in die Nationalsprache zu übertragen, scheint in der Zeit, in der die sich kräftig entfaltende tschechische Dichtung in ihrer einen Linie zu den kompliziertesten künstlerischen Aufgaben tendierte, ein Zeichen für das Bedürfnis zu sein, zu den elementaren Quellen des lyrischen Schaffens zurückzukehren.